

Ф. О. Самойлов,

професор кафедри нової та новітньої історії

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРО РОЛЬ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В РОЗВИТКУ БЛАГОДІЙНОСТІ ТА МЕЦЕНАТСТВА

Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX — начало XX ст.) / И. С. Гребцова. — Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете : библиогр. указ. / сост. : Самодурова В. В., Гребцова И. С. ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. — Одесса : Астропринт, 2009. — 504 с.

Про непросту, але багату на події, на славні імена історію Одеси, яка не так давно відзначила свій двохсотп'ятнадцятирічний ювілей, написано чимало монографій, статей, мемуарів, есе, побачили світ альманахи, присвячені історії міста. Серед найбільш фундаментальних, узагальнюючих публікацій з історії Південної Пальміри останнього часу слід відзначити книги: Герлігі Патриція. Одеса. Історія міста, 1794-1914 (К., 1999); Шелест Д. С. Одесса: время испытаний и надежд (XX столетие) (Одесса, 2002); Історія Одеси (Одеса, 2002); Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса. 1900-1920 / Люди... События... Факты. (Одесса, 2004); Степаненко Г. А. Одесса, XIX век. (К., 2004); Балух Денис, Сурилов Александр. Забытая Одесса. Исторические очерки в 2-х книгах: Книга 1. Балух Д. Одесса, которую мы забываем (Одеса, 2008); Книга 2. Сурилов Олександр. Зенит Воронцовской Одессы (Одесса. 2009) та ін. У зазначених виданнях знайшли відображення різні аспекти історії Одеси, в тому числі й такий, що стосувався традицій благодійності, які виникли й розвивалися в місті фактично від самого його заснування. В той же час тема розвитку благодійності, філантропії, меценатства в сфері освіти в названих та інших виданнях з історії міста практично не висвітлювалася. Поза увагою авторів лишалося й питання про внесок викладачів й студентів Новоросійського університету в справу поширення благодійності в регіоні.

Виключення становить хіба що праця, присвячена формуванню на основі пожертв книжкових фондів бібліотеки Імператорського Новоросійського університету (“Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского университета (1865-1920)”). — Одесса, 2005). Фрагментарні відомості про благодійну діяльність деяких вчених університету містить багатотомне видання “Професори Одеського (Новоросійського) університету: біографічний словник” та фундаментальна праця професора історичного факультету Т. М. Попової “Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета” (Одесса, 2007). Окремі відомості щодо діяльності відомих одеських філантропів, які внесли свій внесок в розвиток освіти та благодійної практики в Одесі, в тому числі в рамках

Новоросійського університету, знайшли відображення в статтях Л. Білоусової, О. Губаря, В. Романюка, Л. Єршова.

Прорив в дослідженні проблеми благодійності в Одесі пов'язаний з ім'ям доктора історичних наук, професора кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Ірени Світозарівни Гребцової. У 1990-х рр. нею опубліковано чимало статей з цієї проблематики, результати дослідження в даному напрямку відбиті в доповідях та повідомленнях на наукових конференціях різного рівня — Міжнародних, Всеукраїнських, регіональних. Цій тематиці присвячені й монографії, підготовлені й видані І. С. Гребцовою у співавторстві: І. С. Гребцова, В. В. Гребцов. *Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII — 60-е гг. XIX в. (В аспекте проблемы: центр-регион)*. — Одесса, 2006. — 320 с.; Гребцова И. С., Накаева С. А. *Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX в.)*. — Одесса, 2007. — 280 с.

Нещодавно вийшла нова книжка авторки з цієї проблематики, яка вже позитивно сприйнята й високо оцінена науковою громадськістю: Гребцова И. С. *Новороссийский университет в развитии благотворительности в Одессе (вторая половина XIX — начало XX ст.)* / И. С. Гребцова. — *Благотворительность и меценатство в Новороссийском университете* : библиогр. указ. / сост.: Самодурова В. В., Гребцова И. С. ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. — Одесса : Астропринт, 2009. — 504 с. : ил.

В монографії на базі комплексного аналізу раніше опублікованих джерел та вперше введеного у науковий обіг широкого масиву архівних документів з фондів Державного архіву Одеської області (Одеса), Державного архіву Російської Федерації (Москва), Російського державного історичного архіву (Санкт-Петербург), рукописного відділу Інституту руської літератури Російської Академії наук (“Пушкінський дім”, Санкт-Петербург), рукописного відділу Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург), Санкт-Петербурзького філіалу Російської Академії наук, матеріалів преси відтворена цілісна картина взаємодії товариств, що діяли при Новоросійському університеті на ниві благодійності та меценатства з відповідними структурами й закладами Одеси у II половині XIX — на початку XX ст.

Безумовною перевагою монографії є включений до неї бібліографічний покажчик “Благодійність та меценатство в Новоросійському університеті”, підготовлений авторкою та старшим науковим співробітником Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова В. В. Самодуровою, бібліографічний редактор — директор бібліотеки М. О. Подрезова. Покажчик містить фактично повну інформацію про джерела та літературу з проблеми, якій присвячена монографія. Академічної ґрунтовності додає книзі й Іменний покажчик.

Цікавим творчим здобутком І. С. Гребцової є чітко продумана й оригінальна структура монографії, яка дозволила зосередити увагу на ключових аспектах теми: про роль Рішельєвського ліцею в становленні благодійності

в Одесі; про благодійні акції на користь Новоросійського університету в період його становлення та розвитку; про формування стипендіального та преміального фондів в перше двадцятиріччя університету; про казенні та приватні студентські стипендії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.; про участь викладачів й студентів університету в благодійних організаціях міста та діяльність університетських благодійних товариств.

Надзвичайно змістовним, й корисним для тих, хто буде займатися цією та суміжною проблематикою — від студентів до дисертантів — є вже згадуваний бібліографічний покажчик, який містить майже вичерпний (1385 найменувань) масив літератури з зазначеної проблематики. Ось лише деякі його рубрики: Слов'янське благодійне товариство імені св. Кирила та Мефодія; Товариства допомоги колишнім вихованцям Імператорського Новоросійського університету та Рішельєвського ліцею, літераторам та вченим; Попечительство про недостатніх студентів університету; Товариство ідалень для недостатніх студентів. Наводяться списки літератури про товариства, що діяли при університеті: природознавців, юридичне, правознавства та державних знань, історико-філологічне, руських лікарів в Одесі, медичне, бібліографічне та ін. В покажчику подаються списки публікацій про благодійні лекції, пожертви, бали, спектаклі, вечори та інші заходи, що проводилися для збору коштів на благодійні цілі; про премії й нагороди, стипендії та інші види допомоги.

Розкриваючи коріння благодійності, І. С. Гребцова цілком справедливо простежує еволюцію благодійності від приватної, яка базувалась на християнському милосерді, до суспільної філантропії.

На невідомому раніше чи штучно “позабутому” за радянських часів конкретно-історичному матеріалі авторка показує роль приватної та громадської благодійності в розвитку освіти в краї взагалі та в Одесі зокрема, що проявилось в фінансуванні проектів відкриття навчальних закладів різного рівня, матеріальній підтримці вихідців з малозабезпечених верств населення для отримання початкової, середньої та вищої освіти, запровадження іменних стипендій в університеті та ін.

В передмові авторка не обмежується загальними, традиційними фразами про актуальність теми, її виховне значення й т. п., а подає стислий, і в той же час змістовний історіографічний огляд проблеми. Згадуються праці дослідників, які тою чи іншою мірою торкалися певних аспектів теми — М. Н. Мурзакевича, А. О. Скальковського, О. С. Струдзи, О. Г. Тройницького, О. С. Шведова. При цьому цілком справедливо зазначається, що вперше звернувся до висвітлення проблеми випускник, в подальшому професор-історик Новоросійського університету О. І. Маркевич у своїй фундаментальній праці “Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета”. Хоча його дослідження й не було спеціально присвячене благодійності, але він першим показав її роль у формуванні матеріальної бази університету, відзначив значення іменних стипендій для отримання вищої освіти представниками непривілейованих станів. О. І. Маркевич, який сам активно працював в одеських філантропічних організаціях, відтворив також історію одеських нічліжних будинків, акцентуючи при

цьому увагу на участі викладачів університету в діяльності Одеського товариства для облаштування дешевих нічліжних притулків.

Як позитив слід відзначити те, що авторка розглядає філантропічну діяльність вчених, співробітників, студентів університету на тлі стану та розвитку цієї благородної справи в Одесі в зазначений період. Дійсно, широка мережа добродійних закладів та установ була традиційною рисою громадського життя міста, показником його європейськості. Чимало було в Одесі і товариств взаємної допомоги, в які громадяни об'єднувались за професійними та релігійно-національними ознаками. Масштаби їхньої діяльності були найбільшими серед всіх міст імперії. Якщо в Москві благодійна діяльність приватних осіб та об'єднань складала близько 20% загальних обсягів соціальних витрат, то в Одесі вона була вдвічі вищою. На межі століть в місті діяло дев'ять відділень "Товариства допомоги бідним", чотири дитячих денних притулки та три дешеві їдальні при вокзалі і на ринках. Існувало також жіноче добродійне товариство, товариство сприяння бідним і допомоги нужденним, товариство для улаштування дешевих нічліжних притулків. У місті активно діяли також товариства піклування про хворих дітей, опікування немовлят і породіль, боротьби з пияцтвом, захисту тварин тощо. Були товариства допомоги літераторам і вченим, музикантам, колишнім вихованцям Новоросійського університету і Рішельєвського ліцею, про що в книзі І. С. Гребцової розповідається більш детально. Крім того, існувало ще півтора десятка благодійних товариств для представників різних станів, конфесій, національностей, професій, наприклад, для тих, хто відбув ув'язнення, єврейських ремісників, католиків, учнів-залізничників, учениць Маріїнської гімназії, бабок-повитух, друкарів та ін. Іноземці могли отримати допомогу у своїх національних товариствах: французькому, німецькому, болгарському, грецькому, швейцарському. Була ще й установа під назвою "Самодопомога" — для тих, хто вносив пай і згодом отримував дивіденди.

Якщо наприкінці XIX ст. в Одесі нараховувалось біля 40 благодійних закладів, то на початку XX ст. їх було набагато більше: 101 добродійне товариство, 13 попечительств, 4 комітети, 5 сирітських будинків, 3 сирітських і 5 денних притулків, 7 домових їдалень й т. п. Широковідомими були: Російське відділення Товариства захисту життя, Товариство догляду дітей, що займаються жебрацтвом на вулицях Одеси, Товариство допомоги євреям, які прийняли православ'я, Жіноче Товариство допомоги бідним німцям-католикам "Марія-Ральф", Одеське відділення Варшавського Товариства рівноправ'я польських жінок, Одеське караїмське товариство, Французьке сімейне вогнище, Товариство їдалень для нужденних студентів м. Одеси та ін.

Рецензовану книгу відрізняє виважений, академічний стиль викладу, аналіз фактичного матеріалу, в той же час видання добре персоніфіковане, описуються діяння сотень людей, які відзначилися особливою активністю на ниві допомоги тим, хто потребував матеріальної допомоги. При цьому називаються прізвища, розповідається про конкретні внески у справу благодійності не тільки тих, хто був пов'язаний з Новоросійським

університетом, колись вчився чи викладав в цьому навчальному закладі в досліджуваний період — С. Ю. Вітте, О. І. Маркевич, О. О. Кочубинський, І. А. Линниченко, О. І. Кирпичников, Е. Р. Штерн, В. М. Лігін, Г. О. Афанасьєв, М. М. Ланге, Є. М. Щепкін, Ф. І. Успенський, М. Г. Попруженко, В. М. Палаузов й десятки ін., але згадуються й багато одеських комерсантів, банкірів, які були широко відомі й вшановані як меценати. Серед них: Анатра, Ансельм, Ашкеназі, Петрококіно, Бардах, Бориневич, Влодек, Котляревський, Зелений, Бродський, Толстой (батько та син) та ін.

Книга оформлена на досить високому рівні, містить цікавий ілюстративний матеріал, написана простою досконалою мовою, зрозумілою не тільки професіоналам-історикам, але й всім, хто цікавиться минулим рідного краю, історією Одеси та Новоросійського університету.

Своєрідне поєднання глибокої науковості та популярності викладу, інформаційної насиченості, оригінальності інтерпретацій, узагальнень та висновків, використання широкої джерельної бази безумовно позитивно характеризує книгу та, переконані, спонукатиме фахівців, широкий загал краєзнавців, істориків раз у раз звертатися до неї.

На наш погляд, говорячи про роль Новоросійського університету в розвитку благодійності в Одесі у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст., можливо доречним було б стисло, коротко повідомити, як поставлена була ця благородна справа в інших університетах України — Харківському та Київському, а також в інших університетах Російської імперії, порівняти діяльність їхніх колективів, товариств при університетах, окремих осіб із результатами, особливостями діяльності в цьому напрямку в Новоросійському університеті.

Висновки, що робить авторка в ході викладу матеріалу в розділах та в заключній частині монографії, підтверджують думку, яка проходить червоною лінією через всю книгу — масштаби, форми благодійності, філантропії, як в минулому, так і тепер відбивають рівень духовної зрілості суспільства.

Отже, вихід в світ нової монографії професора І. С. Гребцової, відомого і авторитетного фахівця з історії Росії та джерелознавства, стало помітною подією у дослідженні неосяжної, невичерпної історії неповторної Одеси й, на наш погляд, дає всі підстави подякувати авторці за цікавий, насичений маловідомими фактами та теоретичними узагальненнями науковий твір й побажати їй подальших творчих здобутків.